

PERIVOJI KNEŽEVE PALAČE U ZADRU

Mirna Petricioli

UDK 728.98 (497.5 Zadar) (091)
Izvorni znanstveni rad
Mirna Petricioli
Zadar, Kralja Zvonimira 10

Autorica donosi izvore o zadarskim srednjovjekovnim vrtovima a posebice razmatra perivoj kneževe palače koji vjerojatno postoji već u 13. st. Gradnjom providurove palače u 17. st. stvara se jedinstveni vrtni kompleks koji je temeljito obnovljen tijekom 19. st.

Zadar je imao vrtove i perivoje od samog svog nastanka. O vrtovima iz njegova antičkog razdoblja ne znamo ništa, ali kako se zna da je svaka veća antička kuća imala atrijski vrt, može se pretpostaviti da je i Zadar imao više takvih vrtova s obzirom na svoju veličinu i značenje.

Srednjovjekovni Zadar je za razliku od drugih srednjovjekovnih dalmatinskih gradova, npr. Trogira i Splita, zauzimao mnogo veću površinu naslijeđenu od antike. Od Trogira je bio pet puta, a od Splita četiri puta veći.¹ Zato u Zadru u srednjem vijeku kuće nisu bile gusto građene, već su imale prostrana dvorišta i vrtove, o čemu postoje dokazi u arhivskim izvorima. Običaj uređivanja vrtova bez sumnje je naslijeđen od antike, samo što su ti vrtovi bili skromnija varijanta antičkih, a veći broj ih je bio utilitarnog karaktera.

Daljnijim razvojem grada broj vrtova je postepeno opadao zbog sve gušće izgradnje. Prema maketi Zadra iz 16. stoljeća, koja se nalazi u Veneciji i ilustrira uglavnom srednjovjekovnu situaciju, vidi se da je bilo mnogo zelenih površina, skoro 20 posto gradske površine. Prema nacrtima iz 18. st. i preciznog katastarskog snimka iz 1826. godine, vidi se da se površina perivoja uz kuće i palače u odnosu na 16. st. nije bitno izmijenila. Tek izgradnjom krajem 19. i do polovice 20. st. te su se površine znatnije smanjile, ali još uvijek postoje u gradskom tkivu pojedini mali vrtovi s ostacima ukrasnog bilja.

¹ I. Petricioli, Lik Zadra u srednjem vijeku, Radovi JAZU u Zadru 11-12/1965, str. 162.

U spisima zadarskih bilježnika u srednjem se vijeku vrlo često spominju vrtovi i perivoji. To su različiti testamenti, ugovori i slični dokumenti što se čuvaju u Povijesnom arhivu u Zadru. Vrtovi srednjeg vijeka bili su uglavnom pravokutnog oblika, najčešće utilitarnog karaktera (uzgajalo se ljekovito bilje, voće, povrće). U njima se često nalazio bunar. Gdje su prostor i imovinsko stanje vlasnika dozvoljavali, uzgajalo se i cvijeće. Iz dokumenata saznajemo da su neke kuće imale i po dva vrta, jedan utilitarni, drugi ukrasni. Iz tih različitih funkcija vrta nastali su i različiti nazivi koje nalazimo u spisima zadarskih bilježnika: *hortus* za utilitarni vrt, a *viridarium* i *zardinus* za ukrasni vrt odnosno perivoj.

Već u dokumentima iz 10. stoljeća spominju se vrtovi. Prior Andrija oporukom 918. godine svojim nasljednicima ostavlja kuću s vrtom: »... Domum nouam et alia domum iuxta sancto Laurentio cum orto ibidem et alio orto, que iuxta est...«. Andrijina žena Agapa oporukom iz 999. godine ostavlja kuću blizu crkve sv. Krševana, dvorište, kuhinju i vrt (*ortus*). Zatim ostavlja drugu kuću u kojoj je bila peć i »orticellus« - vrtić. Pored crkve sv. Krševana ostavlja još jedan »orticellus«.²

U dokumentu sastavljenom 1318. godine pri navođenju granica jedne kuće spominje se vrt - *hortus*.³

Godine 1318. sastavljen je i dokument o prodaji kuće Andrije Contarena na dražbi. Kuća se nalazila blizu arsenala, a sa sjeveroistočne je strane imala vrt - *hortus*. Prodana je Stjepanu Rasolu.⁴

U dokumentu datiranom 12. prosinca 1379. godine spominje se kuća apotekara Kolana. Imala je dvorište, bunar, balatorij i »zardinetus« - vrtić za ugodu. Kuća se nalazila u predjelu od Sv. Stošije prema kaštelu.⁵ Ista kuća i vrtić spominju se i 1387. godine.⁶ Spominje se 1382. »hortus« kod starog kaštela.⁷

U ugovoru iz listopada 1388. spominje se kuća u predjelu kaštela i njen granični vrt - *zardinus*. Kao vlasnik navodi se Johanes Butadeo.⁸

U predjelu crkve Četrdesetorice mučenika, što bi odgovaralo predjelu današnje pošte u centru grada, spominje se 1390. »ortus«. Vlasnik mu je bio Cressius de Nassis.⁹

Zanimljiv je kupoprodajni ugovor 1391. godine. Damjan Nassis prodaje trgovcu sukna Nikoli pok. Mihovila »... unum suum ortum sive zardenum cum omnibus et singulis arboribus... in confinio S. Viti«. Tu se dakle navode pojedinačna stabla kao očita vrijednost pri prodaji. Zanimljivo je i to da se prostor vrta

² Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, Svezak I, 1967. Zagreb JAZU, str. 26 i 48.

³ Spisi zadarskih bilježnika II, Zadar, 1976. god., str. 160.

⁴ Na istom mjestu, str. 187.

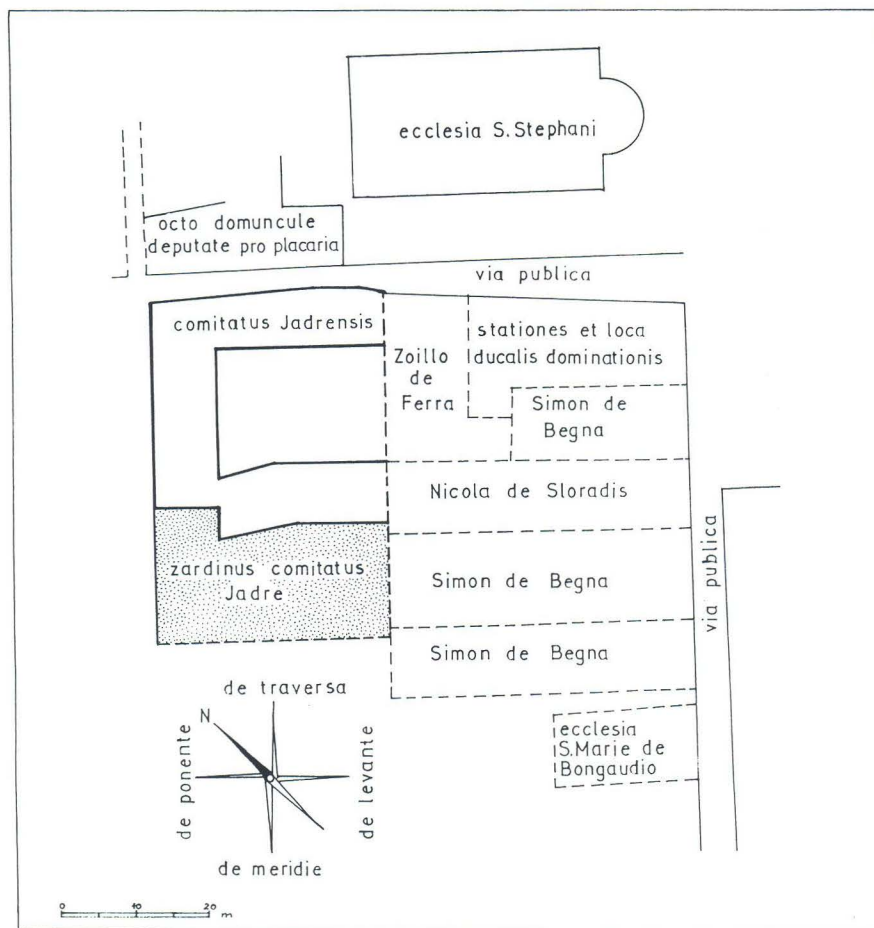
⁵ Povijesni arhiv u Zadru (dalje PAZd), Spisi zadarskih notara (dalje SZN), Zadarski notar Articutius de Rivignano, B. I.

⁶ PAZd, SZN, Articutius B. I. F III/1 fol. 12-13.

⁷ PAZd, SZN, Johannes de Casulis, fol. 25.

⁸ PAZd, SZN, Petrus de Sarçana, B. I. sv. 29.

⁹ PAZd, SZN, Sarçana, B. I. sv. 31.

Kompleks zgrada oko kneževe palače prema katastru XV. st.

sačuvao do danas i može se identificirati u bloku zgrada sjeveroistočno od današnje zgrade suda (restaurant »Zlatni vrtić«).¹⁰ Godine 1395. spominje se kuća Guida de Matafarisa »cum viridario«.¹¹ U jednom ugovoru napisanom na Silvestrovo 1399. piše: »... unum zardinum muratum...« (vrt okružen zidom) koji se nalazio ispred jedne kuće blizu arsenala. Visoki zid je čuvao intimnost vrta od pogleda s ulice, a to je bio čest slučaj u srednjem vijeku. Vlasnik Kolan de Matafaris u ugovoru prodaje i kuću i vrt.¹² Godine 1401. spominje se zardinus u predjelu kaštela.¹³ Postoji još jedan ugovor iz 1401. u kojem piše da je

¹⁰ PAZd, SZN, Vannes Bernardi de Firmo, B. I. sv. 4 fol. 64.

¹¹ PAZd, SZN, Bernardi de Firmo, B. I. fol. 13.

¹² PAZd, SZN, Sarçana, Instrumenti, F IV, sv. 83 fol. 5.

¹³ PAZd, SZN, Bernardi de Firmo, B. I. f 1, fol. 274.

sklopljen »in zardino domini Petri archipresbiteri« - u vrtu višeg svećenika Petra, ali se ne precizira položaj.¹⁴

U katastru posjeda zadarske komune 1421. navodi se jedna kuća koja graniči s kneževom palačom, a u svom sklopu ima vrtić - hortulus. Također se spominje kuća na mjestu današnje tržnice koja je imala hortulus.¹⁵

Sačuvan je i ugovor iz prosinca 1445. u kojem Gapica, udovica pok. Damjana Ostoje, prodaje Ivanu pok. Petra iz Milana, slikaru, vrt u kojem je nekoliko stabala smokve i ostale voćke. Vrt se nalazio u predjelu crkve sv. Frane.¹⁶ Godine 1486. prodaje se kućica u blizini crkve sv. Platona. Na sjeverozapadu graniči s vrtom vlasništva hospotala sv. Marka.¹⁷

Osim onih u samom gradu, često se spominju i vrtovi zadarskog predgrada. No, oni su uglavnom bili utilitarnog karaktera. Jednako kao mnoge privatne palače u gradu, ukrasni vrt je u srednjem vijeku imala i kneževa palača. Ona se prvi put spominje u dokumentu iz 1288. pod nazivom »općinska palača«. Međutim, već 1278. godine postoji spis o iznajmljivanju stana za kneza, a 1283. dovršava se gradnja stambene kuće za kneževe savjetnike.¹⁸

Vrt kneževe palače prvi put se spominje 1421. i to kao ukrasni vrt - zardinus. Te je godine gradski kancelar Teodor de Prandino sastavio katastar u kojem među ostalim navodi točne granice kneževe palače. Po navodima susjednih kuća, parcela i ulica prof. Petricioli je ubicirao vrt palače - »zardinus comitatus Iadre« na mjestu na kojem se i danas nalazi zelena površina skoro neizmijenjenog oblika, jugozapadno od same palače.¹⁹

Vrt (perivoj) je vjerojatno postojao već u 13. stoljeću, ali o tome za sada nema pisanih dokaza.

U kneževoj je palači 1366. boravio knez Karlo Drački, a zna se da je imao svirače i zabavljače, te da je živio kraljevskim životom. Dakle, imao je dovoljno prostora, a bez sumnje se koristio i perivojem.²⁰

Istočno od kneževe palače 1607. godine je sagrađena palača za providura, upravitelja mletačkih posjeda na istočnoj obali Jadrana, koji od početka 17. stoljeća stalno boravi u Zadru.²¹ Kako su te dvije palače u stvari činile jedan kompleks, tako se i providur počeo koristiti kneževim perivojem.

U katastarskoj izmjeri svih javnih građevina u Dalmaciji i Mletačkoj Albaniji, napravljenoj 1789. godine u doba generalnog providura Angela Mema, opisuju se providurova i kneževa palača. Uz opis samih zgrada, postoji i opis

¹⁴ PAZd, SZN, Sarçana, Instrumenti, F IV, sv. 88.

¹⁵ S. Antoljak, Zadarski katastik 15. stoljeća, Starine JAZU, 42/1950, str. 375-376.

¹⁶ PAZd, SZN, Johannes de Calcina, B. II. F III/V fol. CCXXI

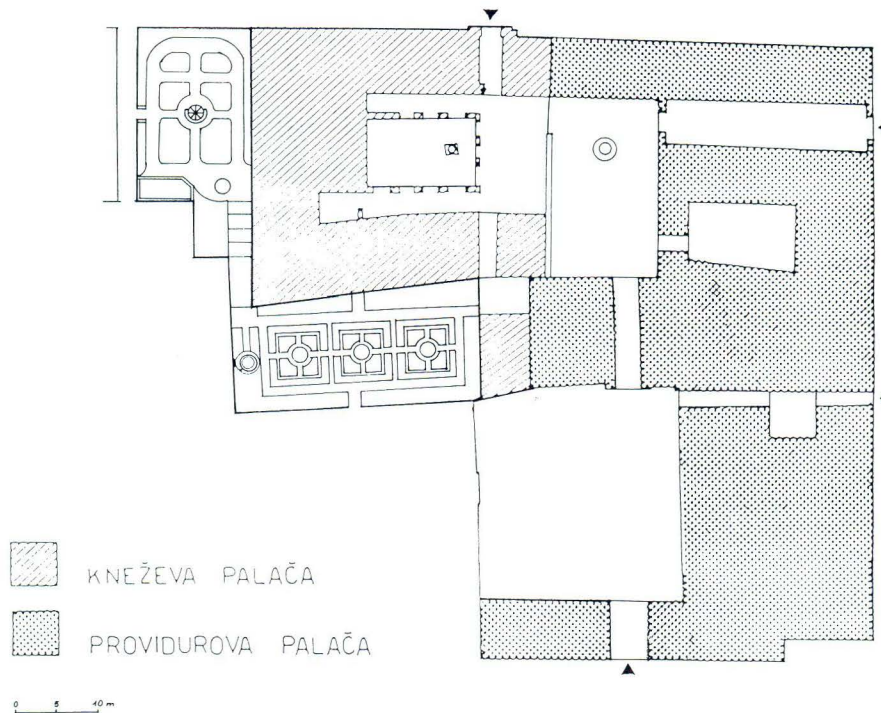
¹⁷ Arhiv Sv. Marije, Mappa A br. 120.

¹⁸ M. Stagličić, Izgradnja kneževe palače, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, 1980/1981, str. 76.

¹⁹ I. Petricioli, n.d. str. 164.

²⁰ G. Praga, L'itinerario Dalmata di Amadeo VI di Savoia il Conte Verde (1366-1367), Archivio storico per la Dalmazia, anno X, Vol. XIX, fasc. 113, Roma 1935, str. 216.

²¹ G. Novak, Presjek kroz povijest grada Zadra, Radovi instituta JAZU u Zadru 11-12/1965, str. 49.

Kneževa i Providurova palača s vrtovima krajem XIX. st.

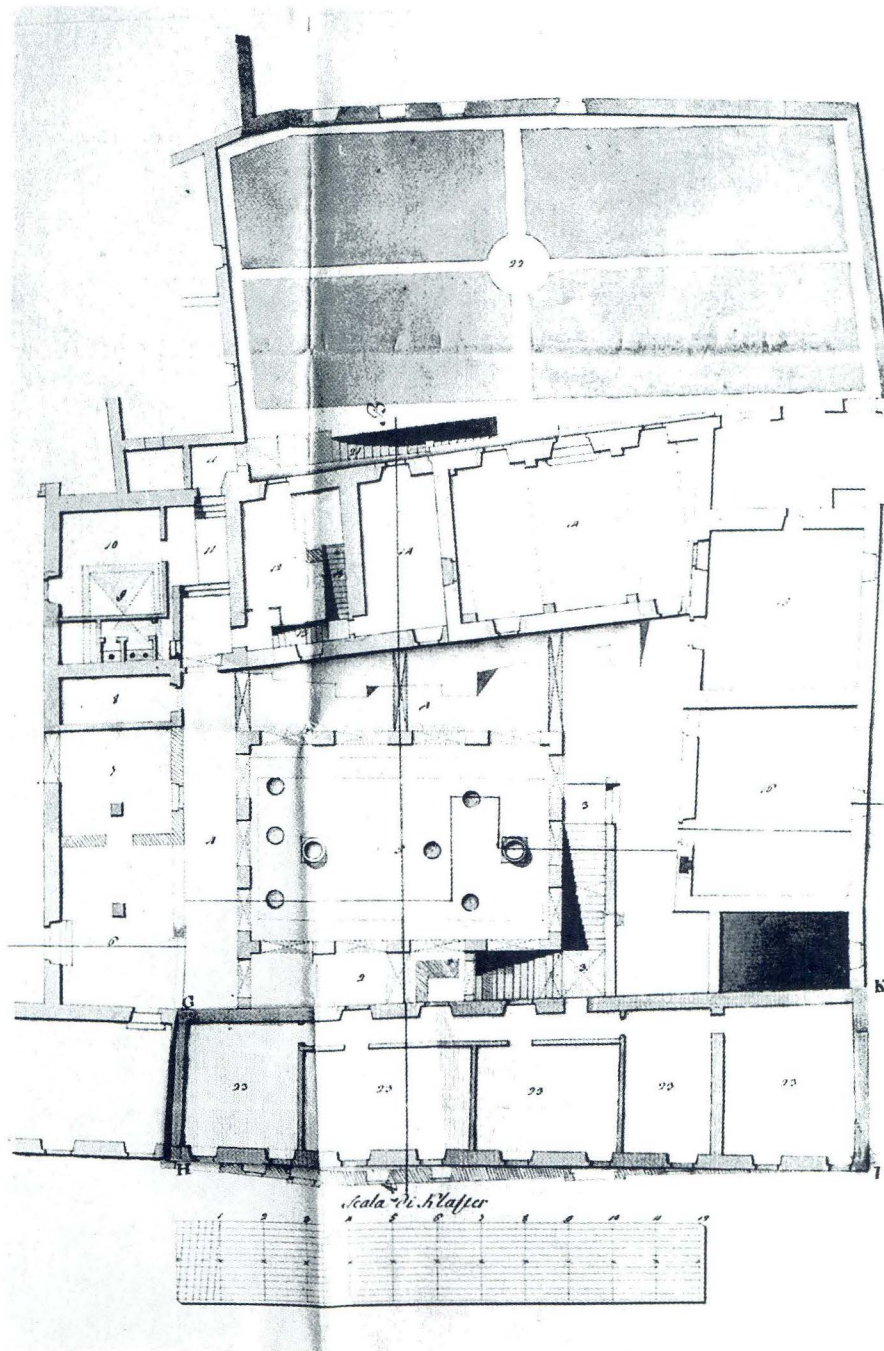
vrta: »... vrt je povezan sa zgradom i zatvoren privatnim kućama. Dug je 23 hvata i 3 stope (44,6 m), a širok 11 hvati i 2 stope (21,5 m) ...«. ²²

U Memovu katastiku spominju se funkcije pojedinih prostorija i dijelova palače. Među ostalim postojale su dvije sale za prijem, obje s terasama. Jedna od tih reprezentativnih odaja gledala je na glavnu ulicu (tadašnju Via Carrier), a druga, smještena u zapadnom krilu, na vrt kojim se knez sigurno ponosio.

Kad je arhitekt Frane Zavoreo 1804. godine dobio zadatak preurediti kneževu i providurovu palaču u stan austrijskog guvernera Dalmacije, izradio je nekoliko nacrti što su se sačuvali do danas. U nacrtu što prikazuje postojeće stanje prizemlja označio je granice perivoja, ali nije prikazao njegov tadašnji izgled. U svojem projektu preuređenja palače Zavoreo je dao prikaz vrta kakav on predlaže. Križno ga je podijelio na četiri približno jednaka pravokutna dijela. Staze su se sastajale u malo kružno odmorište. Međutim, biljke nije ucrtao već je samo pravokutnike označio bojom. ²³

²² M. Stagličić, n. d. str. 75.

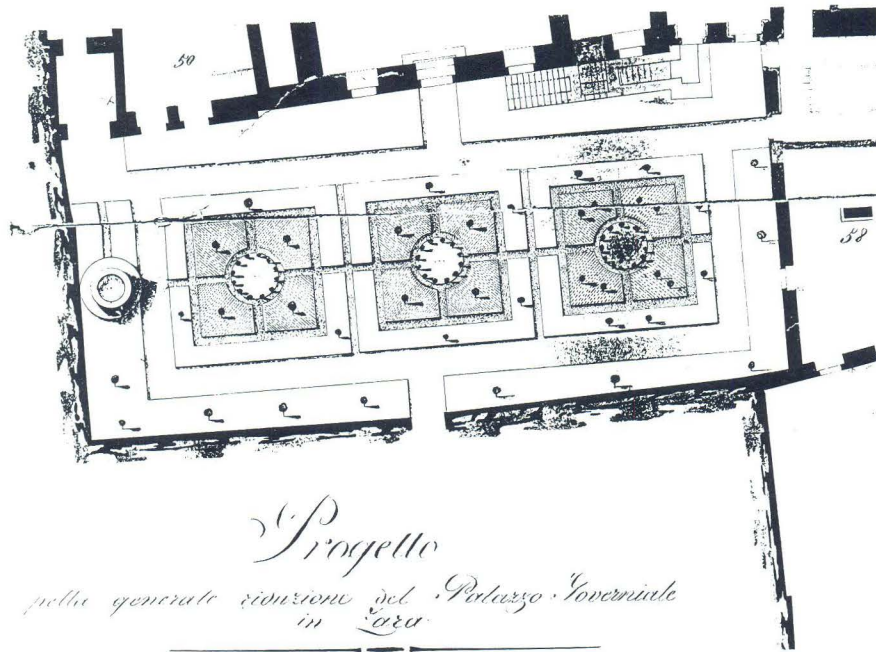
²³ PAZD, Inventar raznih nacrti građevinskih objekata (dalje IRNGO), VII/P-30, 1804.

Prikaz južnog vrta na Zavoreovom nacrtu iz 1804. god.

U srednjovjekovnoj fazi palača je imala više drvenih stubišta, a jedno od njih, smješteno u jugoistočnom dijelu palače, povezivalo je vrt s kuhinjom, drvarnicom i drugim pratećim prostorijama. Zavoreo je to pročelje zgrade malo mijenjao, tako da su terase i stubište za vrt ostali.²⁴ Nakon ove velike pregradnje kneževa je palača poslije doživljavala i druge manje izmjene, a tim prilikama je možda i vrt mijenjao izgled.

Na preciznom katastarskom planu grada iz 1826. godine prikazan je i perivoj palače. Još uvijek je zadržao dvije križne staze i kružno odmorište, ali je nešto više isparceliran. Na križanju staza nalazi se kružni otok, a na spoju s obodnom stazom glavne se staze račvaju na tri dijela.²⁵

Projekt preuređenja palače iz 1832. god. detalj s vrtom

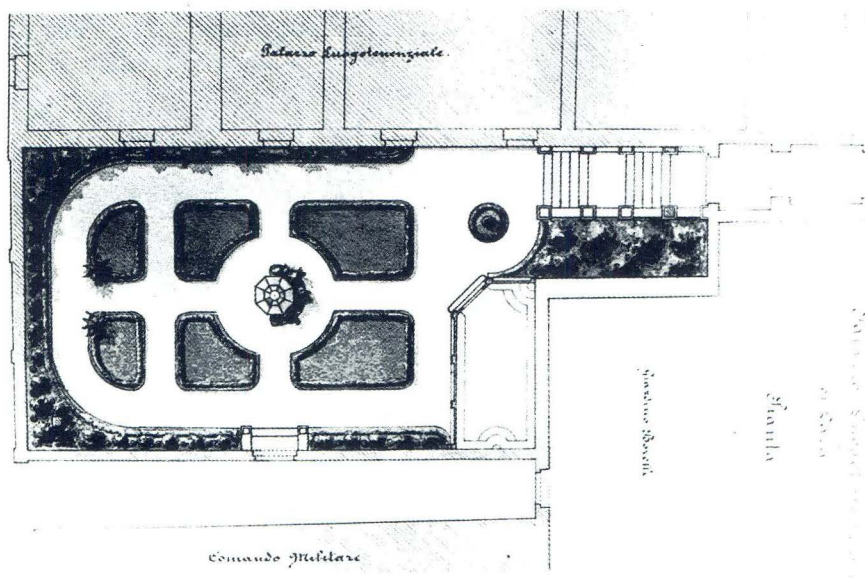
U nacrtu kneževa i providurove, tada već guvernerove, palače iz 1832. godine akvarelom je prikazan perivoj. Na zapadnom dijelu perivoja nalazio se bunar, a središnji dio vrta, okružen širokim stazama, bio je podijeljen na tri jednaka polja, koja su također bila ispresijecana stazama što su se sastajale oko kružno posadenog zelenila. Biljni materijal zasaden u vrtu se ne navodi.²⁶

²⁴ M. Stagličić, n. d. str. 79.

²⁵ PAZd, Katastarske mape br. 577.

²⁶ PAZd, IRNGO, III/P-60, 61, 93, 1832.

U spomenutom Zavoreovu nacrtu vidi se da se u perivoj moglo sići s kata palače i prije preuređenja. Na nacrtima iz 1826. i 1832. godine to je stubište također označeno. Međutim, 1882. napravljeno je novo željezno stubište što je u perivoj vodilo iz primaće sobe, a postoji još i danas.²⁷ Tako se na nacrtu Zadra iz 1903. vide oba stubišta i prilično izmijenjen izgled perivoja. Podijeljen je na sedam polja, tri manja i četiri veća s ovalnim cvjetnim otocima.

Projekt novog, zapadnog vrta iz 1879. god.

Majstor, slikar G. Spaventi trebao je 1886. obojiti jednu nadstrešnicu i paviljon iznad kuglane u vrtu.²⁸ U dokumentu se vrt navodi kao »veći« jer je u to doba već postojao i drugi noviji vrt. Naime, 1879. otkupljene su i srušene dvije privatne kuće sa zapadne strane, a njihova površina pripojena guvernerovoj palači. Ta nova površina pretvorena je u perivoj koji je nadsvodenim prolazom bio spojen sa starim, južnim vrtom. Sačuvala su se tri akvarela uređenja perivoja, a nacrtao ih je vjerojatno zadarski arhitekt Rodolfo Tamino. Jedan prikazuje tlocrt, a druga dva uzdužni i poprečni presjek.²⁹

Budući da su se nivoi starog i novog perivoja razlikovali, vrtovi su međusobno spojeni stepenicama po tadašnjem ukusu s ukrasnim vazama i pergolom nad ulazom u hodnik među perivojima. U jugozapadnom kutu perivoja nalazio se staklenik - oranžerija u dekorativnim oblicima 19. stoljeća. Takvi su staklenici u kojima se uzgajalo i zimi čuvalo egzotično bilje bili vrlo čest element tadašnjih perivoja. To je bilo vrijeme kada je botanika bila česta zabava, a Dalmacija »obećana zemlja« što se tiče otkrivanja novih biljnih vrsta.

²⁷ M. Stagličić, n. d. str. 87.

²⁸ PAZd, Spisi Registrature Namjesništva (dalje SRN), 1886. f x/B 133.

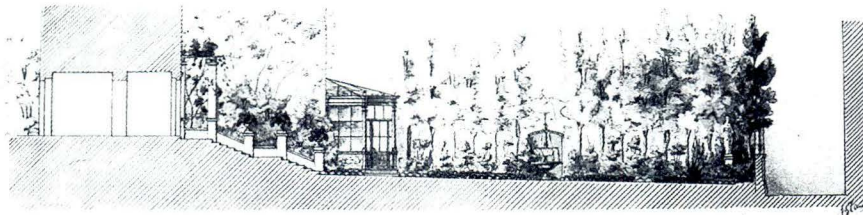
²⁹ PAZd, SRN, 1879. f x/B 594 sv. 2666.

Novi perivoj je također bio pravokutnog oblika. Sa zapadne, sjeverne i istočne strane perivoja, uz sam ogradni zid, bio je posaden drvored čempresa, a u parteru su bile trajnice. Uz južni zid, pokraj staklenika posadena je glicinija. Parter u središnjem dijelu perivoja bio je podijeljen na šest travnatih ploha obrubljenih živicom. U sredini se nalazila fontana s kružnim bazenom. Vodom se vjerojatno opskrbljivala iz cisterne starog perivoja. Blizu staklenika, uz prolaz prema južnom perivoju, nalazio se i mali cvjetni otok s ružama ili trajnicama, a uz stepenice veća ploha s grmljem i već spomenutom glicinijom.

Uz nacрте perivoja sačuvan je i troškovnik zidarskih i stolarskih radova.³⁰

Također je sačuvan i dopis u kojem se od vrtlara carske i kraljevske mornarice u Puli traži da odredi koje će se biljke posaditi, da obračuna troškove za biljke i njihov prijevoz.³¹ Na žalost, nije sačuvan odgovor vrtlara ni drugi podaci o biljnim vrstama.

Uzdužni presjek novog vrta iz 1879. god.

Izgradnjom novog perivoja i stariji je ponovo dobio na važnosti. Već iz sačuvanog troškovnika vidimo da i stari perivoj dobiva novu crpku za bunar, 1882. godine gradi se novo prilazno stubište, a 1886. kuglana i nadstrešnica. Iz 1887. sačuvan je dokument u kojem se traži plaćanje spajanja drvenih stupova

³⁰ Među ostalim iz njega saznajemo da:

1. polukružni bunar u sredini novog perivoja ne zadržava vodu, pa ga treba obložiti slojem santorinske zemlje,
2. zidani cilindar treba ožbukati portland cementom,
3. na vrh bunara treba staviti četvrtastu kamenu ploču širine 30 cm, na koju će se staviti stup crpke,
4. u gornjem perivoju treba postaviti jednostavniju crpku bez stupa.

Navodi se i cijena željeznog stupa s pliticom za vodu i crpkom na pritisak.

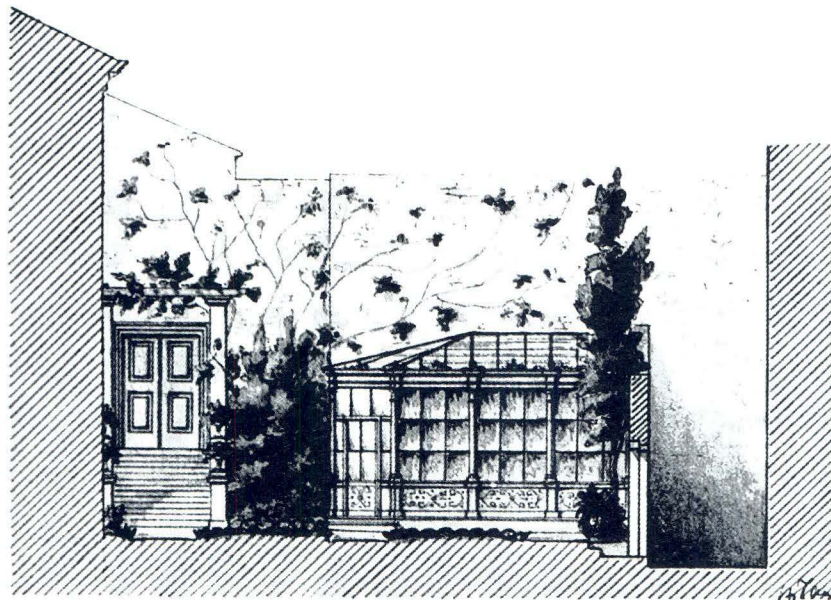
Od drvenarije se spominje sedam stupova za pergolu visine 3 m, a zatim tri horizontalne grede za pergolu, tri letvice i šest željeznih kuka za te letvice, također četrnaest gredica (vjerojatno za ljestvice za penjačicu) i 30 čavala.

Uračunat je i rad drvodjelca za izradu i postavljanje. Sveukupan iznos je 456,57 forinti. PAZd, SRN, 1879. f x/B 594 sv. 2666.

³¹ PAZd, SRN, 1879. f x/B 594 sv. 2666.

za pergolu u »giardino principale« guvernerove palače.³² Teško je utvrditi koji je perivoj tako nazivan. To bi mogao biti južni vrt koji je stariji i veći, ali pergolu je imao noviji vrt. Moguće je da je slična pergola postojala i u južnom vrtu.

O važnosti perivoja govori i podatak da je guverner Blažeković, tvorac najvećega zadarskog javnog perivoja, u doba svog službovanja u Zadru često pozivao saborske zastupnike na soirée, na čaj u vrtu palače.³³

Scala = 1:144.

Poprečni presjek novog vrta iz 1879. god.

I noviji, zapadni perivoj je na situaciji iz 1903. godine potpuno izmijenjen. Podijeljen je na tri polja vijugavom stazom. Možda plan iz 1903. i nije pouzdan, premda su neki perivoji u njemu vrlo precizno ucrtani.

Oba perivoja kneževe palače postoje i danas iako su prilično devastirana. Nemaju više nekadašnju intimnost jer je srušen ogradni zid. Tom prilikom vrtovima kneževe palače pripojen je i vrt nekadašnje kuće Borelli. Tako je površina vrtova proširena i čini jedinstvenu cjelinu u obliku slova »L«.

³² PAZd, SRN, 1887. f x/B 726.

³³ II Dalmata, br. 60 27. VII 1889.

Zanimljivo je da u novijem vrtu postoji još uvijek jedan suhi čempres obavijen starom glicinijom. Dva vrta kneževe palače sačuvala su izvorni oblik i veličinu od samog svog nastanka: južni vrt od srednjeg vijeka, a zapadni od druge polovice 19. stoljeća. Naročitu vrijednost ima južni vrt kojem korijeni sežu čak u srednji vijek kad je kneževa palača bila jedina javna zgrada u gradu. Iako vrt nije bio javnog karaktera od samog početka, ipak je morao biti reprezentativnog izgleda jer je bio vidljiv iz jedne od dvorana za primanje. Poslije je i on služio za primanja uvaženih ličnosti. Zato oba vrta zavrjeđuju posebnu pozornost i jednom bi ih na temelju sačuvanih planova trebalo obnoviti u duhu vremena u kojemu su bili na svom vrhuncu.

U konzervatorskoj praksi tek se prije stotinjak godina došlo do spoznaje da su i hortikulturni spomenici kulturna kategorija koju je vrijedno očuvati, to više što je čine živi elementi - biljke. U praksi se, međutim, zaštita spomenika vrtno umjetnosti počela provoditi znatno kasnije. Zato se nadam da će i ovaj prilog potaknuti spašavanje brojnih hortikulturnih spomenika Zadra.

I GIARDINI DEL PALAZZO DEL CONTE A ZADAR

Mirna Petricioli

Il palazzo del conte a Zara fu costruito nel XIII secolo. Fin dall'inizio aveva un giardino. Quando ai primi del XVII secolo accanto al palazzo del conte fu costruito quello del provveditore, il giardino fu destinato a tutto il complesso. Possiamo seguire la sua evoluzione e i suoi cambiamenti sia mediante i piani di risistemazione dei palazzi, sia mediante i piani urbanistici.

Con l'acquisto delle parcelle sul lato ovest il palazzo ottenne un altro giardino alla fine del XIX secolo. Entrambi i giardini costituivano un complesso unico collegato da un corridoio coperto. I giardini si sono conservati fino a oggi nelle dimensioni originarie, dopo la seconda guerra mondiale è stato ad essi aggiunto anche il giardino di una casa privata. Sebbene degradati e adibiti a »verde pubblico«, i giardini hanno mantenuto la propria integrità essendo stretti tra alcuni edifici, ma per il loro valore storico dovrebbero essere sistemati in maniera più rappresentativa.